

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ה, תשי"ד

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

שמות בישראל

ב. מירושלים עד טבריה

במאמר הראשון עברנו ביעף מירושלים דרך קָאָר-
שָׁבַע ומָצְלָה צָקֶרְבִּים אֶל אֵילַת והקשבנו בדרכנו לצלילים
נכונים של שמות יישובים, נחלים, מעיינות, מתוך שאיפה
לשרש שיבושים ולהעמיד שמות במולדת על טהרת היגוים.
נפנה לצפון ושוב נתהלך בארץ, נתקן שיבושים בשמות,
נסלק טעויות, גדולות או קטנות, ונרכוש הגייה טובה של
השמות.

אנו יוצאים מירושלים. לימיננו בגיא עמוק מי נִפְתּוֹם.
השם הערבי „ליפתא“ לא היה אלא שיבושו של השם הקדום
„מי נפתוח“, הנזכר בספר יהושע (טו ט; יח טו) כמקום
פגישת גבולותיהם של שני השבטים, יהודה ובנימין.

דרכנו עושה סיבובים אחדים בצלעות הַר מְנוּחֹת,
כשמצד צפון לרגלינו מתפתל נחל שוֹרֶק, וכבר נזכר, שהשם
בא מלשון גפן שוֹרֶקָה (בראשית מט יא) ומלשון שָׁרֵק, הוא
הצבע האדום לפרכוס (כתובות יז ע"א).

באופן מזדקר לפנינו השיא של מְעוֹז צִיּוֹן, הר שעליו
עמד הכפר קסטל, שבו התחולל קרב עז על הדרך לציון. נדקדק
בצליל המקראי „מְעוֹז“: מ"ם קמוצה בנסמך כמו בנפרד,
ככתוב: „מְעוֹז חַיִּי“ (תהלים כז א), מְעוֹז ראשי (תהלים ס ט).
אנו גולשים אל המושבה הוותיקה מוֹצָא, שנקראה בעקבות

השם המקראי המָצָה (יתושע יח כו). בטעות מטעימים את השם מלעיל, ואולם יש להגותו במלרע.

לאחר שנחצה את נחל שוֹרֶק על פני גשר, נמשיך בדרך העוברת ליד בֵּית נָקוֹסָה. ייתכן כי השם בא מלשון „נוקף זית“ (ישעיה יז ו), כי אכן שרוי יישוב קטן זה בין עצי זית. אנו עוברים ליד כפר־הנוער קֶרֶת יַעֲרִים, מערי הגבעונים הנזכרות בספר יהושע (ט יז). כפר הנוער הוקם בתרומות משווייץ, ויש מכנים אותו „כפר שווייצרי“, ואולם קֶרֶת יַעֲרִים שמו מימות יהושע ודוד ועד ימינו.

בשֶׁעַר הַנֶּגֶא (במקום „באב־אל־ואד“) נצא מאזור החרים ונעבור אל קֶבֶיש הַגְּבוּרָה; השם גִּקְבַּע להנצחת גבורתם של הפורצים לירושלים הנצורה ולסוללי הדרך. ממערב לכביש חבוי בין צלעות הר צָרְעָה הכפר הקטן תְּרוֹם. נתקן שיבוש מצוי — לא חולם, כי אם שורוק, ככתוב: „תָּעוּז יָדָךְ תְּרוֹם יִמִּינָךְ“ (תהלים פט יד).

אחרי תָּעוּז אנו עוברים ליד צִלְמוֹן (צד־י שוואית, למִד קמוצה). שם מחודש הוא. שנגזר במשקל המקראי „קִסְלוֹן“, מן צִלָּה, שם צמח שיחי המצוי בארץ ובסביבה זאת, ברומית „קפריס“. ניצני פרחיו כשהם כבושים משמשים תבלים, ומפירותיו היו מכינים „יין קפריסין“ (כרית' ו ע"א). מכאן אנו באים אל צֶמֶת הַגְּבוּרָה. ממערב לו יישוב גדול טַל־שֶׁחַר, תרגום שמו של מורגנטאו, מפעילי העזרה לישראל בארצות־הברית. אין זה „תַּל־“ כפי שטועים אחדים. לא „תַּל־שֶׁחַר“, כי אם טַל־שֶׁחַר.

מצומת הגבורה נמתחת הדרך במישרים אל נִמְצָה.

עדיין לא נחקר, מה היישוב שחיה במקום הזה בימי בית ראשון או גם בימי בית שני, אולי גת או גתים כהצעת הזיהוי של פרופ' ב' מור. גם לאחר שנוסדה פה העיר רמלה על ידי המוסלמים בשנת 716, כינוה היהודים בשם גת. במבטא הערבי ההמוני ניתן לשם רמלה צליל סופי של סגול, אף על פי שבכתב הערבי ינוקד השם ברי"ש פתוחה ובלמ"ד פתוחה. הצליל הנכון בפינו הוא כמֶלָה: למ"ד קמוצה ומוטעמת, במשקל/ השמות המקראיים: רבֶּלָה, יתֶלָה. ההגייה הנלעגת רמֶלָה, בסגול, זמנה עבר, ועלינו להגות רמֶלָה, במלרע.

הדרך מסתעפת אל לָךְ ואל בֵּית־דָּגָן. השימוש בשם המקראי בֵּית־דָּגָן במקום הזה אינו נכון. בית־דגון המקראית הייתה מרוחקת מאוד מפה; היא נזכרת בקבוצת ערים יחד עם לכיש, עגלון ועוד (יהושע טו מא); מאידך אנו מוצאים בכתובת סנחריב את בֵּית דַּגְנָא יחד עם יפו, בני ברקא (בְּנֵי בְּרַק), אַזּוּרוּ (אֶזּוֹר), כלומר בסביבה שבה נמצאת כיום בית דגן. בתוספתא (אהילות ג ט) מובא, השם בית דגן „מעשה בבית דגן ביהודה באחד שמת בערב פסחים". במפת מידבא, מהמאה השישית, רשום המקום בשם „ביתא דגנא", והוא מסומן ליד „ספרייה" (צפריה). גם הצליל הערבי בית־דָּגָן שמר לנו את השם העברי בית־דגן. ולכן, לא בית־דגון פה, כי אם בֵּית־דָּגָן.

בפנותנו מרמלה צפונה אנו באים ללד. ההגייה „לוד", בשורוק, היא בניגוד לכתיב המקראי, שהוא בחולם חסר — (דבִּהִיא ח יב; עזרא ב לג; נחמיה ז לו, יא לה). ואכן שדה חתעופה כבר נודע בתעופה הבינלאומית בהגייתו המקראית

לד, וכן יבוטא השם בתרגומי המקרא הקדומים וגם בחדשים.
באנגלית ובצרפתית (Lod).

בדרכנו צפונה אנו עוברים גשר עתיק מעל לנחל
אילון, הנקרא בעקבות השם המקראי אֵילֹן (יהושע יט מב).
הנחל יורד מהרי יהודה, חוצה את עֶמֶק אֵילֹן (יהושע י כב)
והולך אל הַיַּרְקֹן. בערבית כונה הנחל בשמות שונים לפי
קטעיו השונים, וקטעו האחרון שממזרח לתל אביב כונה בשם
ערבי מצוי „מוצרארה“. ואולם נחל אֵילֹן הוא שמו העברי
מראשיתו בהרים ועד כניסתו לירקון. לכן במקום ואדי
מוצרארה ייאמר נחל אֵילֹן.

אחרי שדה התעופה לד נראה בצד מזרח את קְנִי
עֶטְרוֹת, מושב עובדים, המנציח בשמו את גבורת מגיניה של
עטרות במערכה על ירושלים. השם הזר „וילהלמה“ בוטל,
ובמקומו בא השם קְנִי עֶטְרוֹת.

מרחוק נראים במערב יהוד ואֲוֹנֹ. שמות מקראיים הם.
יְהֹד נזכרת בספר יהושע (יט מה) בין ערי מטה בני דן. יחד
עם בני ברק וגת רמון. נסלק טעות של משבשים: הַיּוֹד
אינה פתוחה, כי אם שוואית. לא יהוד כי אם יהוד. גם בשם
אֲוֹנֹ יש לתקן ולדקדק: האליף והנו"ן אינן שרוקות, כפי
שנשמע לפעמים, כי אם חלומות, וההטעמה מלרע, כבשמות
המקראיים הידועים: מִגְדוֹ, עֶפּוֹ, יָפוֹ.

בקרבת הדרך, ממזרח לה, נמצא מושב עובדים רַנְתָּה.
השם הוא בעל משמעות צחה וברורה, ומפניו נדחה השם הזר
רַנְטָה. מצפון לרַנְתָּה אנו באים אל עִמְיָשָׁב. פה עמדת
מעברה, שלקתה בריבוי שמות: מעברת סתח תקוה, שעריה.

קִגְיָה, ועתה קם יישוב בעל מועצה מקומית — עִמְיָשָׁב, שם
מחודש המעלה את נס זמננו, שיבת העם לארצו.

אחרי גשר הירקון יורדת מן הכביש דרך צדדית
מזרחת אל כפר ירקנים, ששמו מעיד על מבנהו המשקי:
קִגְיָה (וראה מלכים א' כא ב). הדרך הראשית מביאה אותנו
אל מול פֶּפֶר קָבָא. השם קדום, נזכר בכתבי יוסף בן מתתיהו
בצורה היוונית Καφαρσαβα, ממנה נראה, כי הבית "א מייצגת
בי"ת רפה, שהרי בי"ת בדגש חזק נעתקת בהכפלת האות. השם
הקדום נשמר בצליל הערבי "כָּפָר קָבָא" (בערבית אין בי"ת
רפה, ולכן היא "דגושה"). החזרנו את השם בצורה הנכונה,
בכתוב ונהגה כֶּפֶר קָבָא (סמ"ך קמוצה, בי"ת רפה קמוצה ומנוגנת).
מכאן אל צומת השרון. מחנות מעבר עם אלפי עולים
היו פה ונודעו בשם הערבי "בית ליד" שהוחלף בשם סמלי,
שבות עם בעקבות הכתוב: "ושבתי את שבות עמי ישראל"
(ירמיה ל ג). עתה הוקמה פה מועצה מקומית שבות עם.
בצִמְת הַשָּׁרֹן נפגשות דרכים מְרִמָּה וּלְד, מִתְּלֶ-אָבִיב — יָסָא,
מִחִסָּה, מִנְּגִי-עֹז ומִנְּתָנִיָּה. בשם נְתַנְיָה הנו"ן הראשונה אינה
פתוחה או קמוצה, כפי שמשבשים לעתים, כי אם שוואית.
במשקל המקראי: זִכְרָיָה, צִפְנִיָּה.

אנו הוצים את עִמְיָשָׁב מִשְׁעַר חֶסֶר עד חֶרֶב-לָאָה,
יישוב חיילים משוחררים, שקראו שם ליישובם בעקבות
הכתוב: "יָבִיטוּ חֶרְבֹתֶם לָאֲתִים" (ישעיה ב ד). בדרך אנו
עוברים את אֶלְיָשִׁיב (שם פרטי במקרא) ואת אֶלְיָכִין: שם
מחודש הוא שנוצר בעקבות שני שמות מקראים — אליקים
(מלכים ב' כג לד) ויהויכין (מלכים ב' כד ו).

אנו באים בשערי הַדָּרָה, יישוב ותיק, שצלילי שמו
משתבשים זה עשרות שנים, ויש לתקן: החיית והדלית אינן
סגולות. לא הַדָּרָה ייאמר, כי אם הַדָּרָה, במשקל המקראי:
הַדָּרָה, הַדָּרָה — האות הראשונה שוואית, השנייה צרויה,
וההטעמה מלרע. העיר הצעירה, שירשה את מקומה של
המושבה הוותיקה, תחדש ותשריש את הצלילים המתוקנים:
הַדָּרָה (הנגינה מלרע).

מצפון-מזרח להַדָּרָה אנו עוברים גשר מעל לנחל הַדָּרָה
ובאים אל עֶמֶק עִירוֹן. שם קדום הוא שנשמר לנו בכתובות
מצריות, וכן בצליל הערבי „ואדי עארה“. במעלה נחל עִירוֹן,
מצד מזרח, על גבעה גבוהה, נראה הקיבוץ בֶּרְקָאִי. משמעות
השם — כוכב השחר, אור הבוקר; הקוֹיף פתוחה והאלִיף
אינה מנוקדת, ובכן לא בֶּרְקָאִי, כי אם בֶּרְקָאִי.

כביש עִירוֹן מסתיים בצֶמֶת מְגֵדוֹ (נשנן ונזכיר את
ההטעמה מלרע). אנו חוצים את נחל פֶּצֶנֶץ ואחריו את נחל
קִישוֹן (ולא נחל הַקִּישוֹן — אין צורה כזאת במקרא) ומגיעים
לְעִיר יוֹרְעָאֵל — עפולה. אכן שם העיר נקבע עִיר־יֹרְעָאֵל.
אולם הפקידות הבריטית מנעה את ייחוד שם המקום ואישרה
שם כפול: עִיר־יֹרְעָאֵל — עפולה; האוכלוסים היהודים לא
ניצלו את האפשרות שניתנה בידם, הזניחו את החלק העברי
וקיימו את השם הערבי על צלילו ההמוני, על נגינתו מלעיל,
ועל צורתו הרחוקה מכל משקל עברי: עפולה. האם לא
תבוא עתה גאולה לשם העברי?

מעפולה נמתח כביש העולה אל נַצְרַת. בוויכוח על
צורת השם הכריע ועד הלשון העברית נגד החגיות „נַצְרַת“

או „נַצְרַת“ ובעד ההגייה נַצְרַת: בנון קמץ גדול (נהגה כפתח), והברה פתוחה היא, בצדִי, שווא נע, במשקל המקראי — צָרַפְת, בְּשִׁמַּת, אָסַנְת, בְּצָקְת. הדים מההגייה הקדומה הזאת מגיעים אלינו מן הצורה היוונית *Naζαρέθ*: האלפ־א שבהברה הראשונה היא קמץ גדול, ולא קמץ קטן (אף לא פתח, כי האות שלאחריה אינה מוכפלת, ומכאן שאין היא דגושה כפי שנדרש לאחרי פתח); האלפ־א שבהברה השנייה אינה מסמלת אלא את השווא הנע. גם השם הערבי *النَّاصِر*: (אלנאצרה) משקף בצליליו את השווא שבצדִי ואת הקמץ הגדול שבנוֹן. הניקוד נַצְרַת מצוי ברוב מפות הארץ. הוא נקבע עוד בשנת 1931 על ידי ועד הלשון העברית ונתפרסם בתזכיר הוועד הלאומי אל ממשלת המנדט (תרצ"ב).

נַצְרַת מוקפת הרים יפים הנמשכים מזרחה עד הַר תְּבוֹר. הדרומי שבהם — הַר קְדוּמִים („קאפּוּה“ בערבית), משום שבמערה שבצלעותיו גילו שלדים של האדם הקדמון; מצפון־מזרח לו — הַר קְסִלּוֹת: לרגליו נמצא הכפר אכסאל, במקום העיר המקראית קְסִלּוֹת (יהושע יט יח), וממזרח להר קְסִלּוֹת — הַר דְּבוּרָה („ג'בל סרטבה“ בערבית), בין נחל קֶרֶק ובין נחל דְּבוּרָה.

אנו יוצאים צפונה. הַר תְּבוֹר שולט על כל הנוף שלפנינו. לעתים מתגנבת הגייה לועזית לשם הזה, כשהביי־ת דגושה בעקבות הצורה היוונית *θαβώρ*, שנתקבלה בשפות לעז. מקור השיבוש נראה לעין: אין ביוונית אות לביי־ת רפה. לנו אין אלא הקריאה העברית הנכונה: תי־ו קמוצה, ביי־ת רפה. בקרבת הדרך — דְּבִרְת, יישוב צעיר לרגלי הַר תְּבוֹר.

השם מקראי (יהושע כא כח). והגייתו הנכונה היא: דלית
בקמץ גדול (נהגה כמו פתח). הביט רפה ובה שווא נע.
במשקל שכבר נזכר: צרפת, בשמת וכו' וכן נצרת.

אנו חוצים את נחל תבור שראשיתו ליד הכפר קסלות.
המשכו דרך כמת יששקר וסופו בהיכנסו אל הירדן בקרבת
קבוצת גשר. בחלקו התחתית כונה בערבית „ואדי בירה”.
ואולם נחל תבור שמו האחד לכל אורכו מראשיתו ועד הירדן.
מפה נבוא אל קפר תבור, יישוב ותיק בגליל התחתון.
ממזרח לו נראה יישוב צעיר — שדמות דבורה. נדיק בהגיית
השייך הימנית, ככתוב במקרא: שדמות צמורה (דברים לב לב).
שדמות קדרון (מל"ב כג ד), שדמות חשבון (ישעיה טז ח).

מצפון לכפר תבור — אילנה. במושבה ותיקה זאת
הוזנח השימוש בשם העברי, ובחיי יום-יום ירש את מקומו
השם הזר „סגירה”, שכולו אינו אלא שיבוש השם הערבי
„שגירה”, שפירושו: עץ, אילן. מכאן ואילך יידחה השם הזר
ויבוטל, ובמקומו יושרש השם העברי אילנה. גם בן יולד
לאילניה: שדה אילן, מושב עובדים צעיר, שיש בו גם גנים
וירקות וגם מטעי עצים.

אנו מגיעים אל פרשת דרכים לנצרת, לצפת, ולטבריה.
פה — צמת גולני: גלעד עשוי אבני בזלת מזכיר שם את
חטיבת גולני (ההטעמה מלרע), את קרבותיה ואת כיבושית
בגליל.

בדרכנו לטבריה אנו רואים במערב את קביא, יישוב
צעיר במרומי הר; פה נתחדש שם קדום הנזכר בתלמוד
ירושלמי (שקלים פ"ו).

במזרח משתרעת לרגלינו בקעת יִבְנָאֵל, ובקצה הדרומי צראית המושבה הוותיקה יִבְנָאֵל. שיבוש, אף הוא ותיק, צתלווה לשם הזה: יש מבטאים „יבניאל“, אך היוֹד מיותרת. כי הכתיב המקראי הוא יִבְנָאֵל, בנוֹן שוואית (יהושע יט לג). הנחל החוצה את הבקעה נקרא, אף הוא נחל יִבְנָאֵל; ראשיתו לרגלי הר לְבִיא, והוא נכנס אל הירדן ליד בִּיתִנְיָה. בקרבת הכביש אנו עוברים את אֲחֻזַּת נַפְתָּלִי, מושב עובדים מיסודם של פועלי אגודת ישראל, ואת חֵילָה, יישוב עולים חרדים, שקבעו את שמם בעקבות הכתוב: „שִׁיתו לָבָבְכֶם לְחֵילָה, פֶּסְגוֹ אֶרְמְנוֹתֶיהָ“ (תהלים מח יד).

במערב, בין ההר קֶרְנֵי חֲשִׁים ובין הר אֶרְבֵּל, משתרעת, עוֹלָה ויורדת, בְּקַעַת אֶרְבֵּל המפורסמת מימי מלחמות ישראל נגד עריצות רומא (אֶרְבֵּל — בֵּית דְּגוּשָׁה וצרויה). בקצה האחד של הבקעה כפר עולים מתימן — כָּפָר זִיתִים, בקצה השני מושב עובדים שיתופי כָּפָר חֲשִׁים (הגרסה הארמית „חַסִּין“ נדחתה מפני הצורה העברית חֲשִׁים), ובראש הבקעה, בקרבת חורבות בית כנסת מימי המשנה — מושב חֵילִים משוחררים אֶרְבֵּל, יישוב קדום מימי בית שני שנתחדש.

אנו מגיעים אל המושבה הוותיקה מִצְפָּה, הצופה פני הכנרת. השם מִצְפָּה (פִּ״א קמוצה) תואם ומקביל למצפָה והוא נמצא בבראשית ל״א מ״ט. הנחל החותר בין מִצְפָּה ובין כָּפָר חֲשִׁים נקרא נחל רֶקֶת, והוא מקיף, לפני כניסתו אל הכנרת, את תל רֶקֶת, שריד עיר מערי המבצר בימי כיבוש כנען (יהושע יט לה).

מדרום לִמְצָפָה יישוב חדש בעל שם קדום — בֵּית

קֶעוֹן, מִימֵי בֵּית שְׁנִי וּלְאַחֲרָיו. פֹּה יֵשֶׁב וּפַעַל רַבִּי יוֹסִי
מַעֲוֹנִי, מִטִּיף עַמִּמִּי בַעַל נֶפֶשׁ וְעוֹז רוּחַ (יְרוּשָׁלַּמִּי סְנֵהדְרִין פ"ב).
הַדֶּרֶךְ גּוֹלֶשֶׁת לַעֲוֹמֵק שְׁלוֹשׁ מֵאוֹת מֵטְרִים, וְאֵנוּ
בְּסֶבְרָה. הַשֵּׁם יִסֹּדּוּ בַשֵּׁם שְׁלֵיט זֶר, טִיבְרִיּוֹס קִיסָר רוֹמִי, אֵךְ
לֹא נִשׁוּב לְהַחְיֹת אֶת הַצִּלִּילִים הַרומִיִּים בְּדִיוֹקָם: עוֹד בּוֹזֵמֶן
בֵּית שְׁנִי כּוֹנֵתָה הָעִיר גַּם „טִיבְרִיָּה“ וְגַם „טְבִרִיָּה“, וְכֵן הֵיטָה
יְדוּעָה לַעַם בַּשֵּׁם „טְבִרִיָּה“ עַד יִמִּינוּ בֵּין שְׁמוֹת „אַרְבַּע
אַרְצוֹת קְדוֹשׁוֹת“: חֶבְרוֹן, יְרוּשָׁלַּיִם, סֶבְרָה, צֶפֶת. נִדְקַדֵּק
וְנִהְגֶּה סֶבְרָה: טִיַּת שׁוּאִית, בֵּית רַפָּה, יוֹד קְמוּצָה
וּמְנוֹגֶנֶת, וְנוֹכַח לְרֵאשִׁית הַגְּאוּלָּה מִטְבִּרִיָּה, כְּדַבֵּר הָאֵגְדָה.